М.П. КУРИЛО, К.О. КУЗЬМЕНКО

*Микола Петрович Курило, доктор юридичних наук, професор, перший проректор Сумського національного аграрного університету**

ORCID: 0000-0003-1496-134X

*Кристина Олександрівна Кузьменко, аспірантка Сумського національного аграрного університету***

ORCID: 0000-0002-8470-5985

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Ми вважаємо доцільним почати своє наукове дослідження з визначення моменту, коли зародилися перші погляди та уявлення про зловживання правами і, відповідно, можливий механізм протистояння їм. Стародавній Рим нами обрано зовсім не випадково. Римські юристи з завидною точністю розробили основні поняття і категорії сучасного цивільного права і процесу, хоча вони тоді й не знали поділу права на матеріальне і процесуальне. У зв'язку з цим історичний аналіз дає нам унікальну можливість сприйняття права в тому вигляді, в якому воно реально існувало, простежити за його змінами, зрештою, побачити цілісну картину становлення та розвитку правових явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До історичного контексту дослідження проблеми зловживання правом у цивільному судочинстві в межах власних предметів наукового аналізу зверталися О.С. Захарова, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, М.П. Курило, Ю.Д. Притика, Г.П. Тимченко, А.О. Ткачук, А.В. Юдін, С.Я. Фурса та інші.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в аналізі окремих періодів розвитку зловживання правом у цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, методологічно виправданим є погляд на проблему зловживання правами з позиції меж здійснення самих суб'єктивних цивільних прав. Втім, межі здійснення суб'єктивного цивільного права як предмет обговорення належать, за свідченням правознавців, до числа найбільш відомих і спірних в цивілістичній науці¹. Не випадково, перші згадки про зловживання правом та його наслідки для правопорядку в цілому, а також прообрази відповідальності за їх вчинення можна знайти вже у стародавніх пам'ятках права. В.П. Грибанов, аналізуючи роботи римських юристів, відзначав не тільки їх увагу до проблеми, що розглядається, а й можливі шляхи її вирішення. Це дало автору підставу вважати, що проблема зловживання правом була добре відома вже римському праву².

Теза В.П. Грибанова про початок зародження перших уявлень щодо зловживання правом в римському праві знаходить своє підтвердження і продовження в наукових працях інших вчених. О.А. Поротикова називає джерела права Стародавнього Риму і думки римських юристів першою відправною точкою в розумінні проблеми зловмисного здійснення права. Знаходячи згадку у правових пам'ятках про зловживання правом, що мали місце на той час, тим не менш, О.А. Поротикова, слідом за іншими дослідниками, підкреслює другорядну роль римського приватного права у розвитку доктрини зловживання правами³.

Чи було римське цивільне право єдиним базисом вивчення проблеми зловживання правом? В юридичній літературі існують різні точки зору на дане питання. Інколи навіть діаметрально протилежні.

Наприклад, В.С. Перетерський однозначно стверджував, що загальна заборона на зловживання правом, а також дії, які мають єдиною метою заподіяння шкоди іншим особам (шикана) римлянам були невідомі⁴.

В.О. Аболонин на питання, чи можна розглядати зловживання правом як самостійну правову категорію вже в римському праві, давав негативну відповідь, вважаючи, що твердження про зворотне є не що інше, як невдала спроба перенесення явищ сучасної правової дійсності на античний образ мислення. На думку цього автора, окремі постулати римського приватного права, які містяться в Дигестах Юстиніана, а саме: хто здійснює право, той нікому не шкодить, ще не є свідченням несумлінної поведінки. При цьому, цей же вчений зазначає, що римське право вже оперувало такими правовими конструкціями, як застереження про недобросовісність поведінки або кляуза⁵.

О.А. Поротикова, навпаки, підкреслювала, що пам'ятники римського права містили згадування про зловживання правом, хоча і в невеликих кількостях⁶.

© М.П. Курило, К.О. Кузьменко, 2020

* *Mykola Kurylo, Dr. hab. in Law, Professor, First vice-rector of Sumy National Agrarian University*

** *Krystyna Kuzmenko, Postgraduate student of Sumy National Agrarian University*

Наведена нами коротко наукова дискусія показує значну відмінність у теоретичних підходах до визначення джерела перших згадок і уявлень про зловживання правом. Це важливо для нас в аспекті осмислення етапів становлення даного правового інституту.

Звичайно, не варто думати, що проблема здійснення права була чільною для римлян. Тривалий час питання неналежного застосування права взагалі не існувало, оскільки у спорах між приватними особами, як відомо, держава не брала будь-якої активної участі. Лише поступово з розвитком та ускладненням структури суспільства, посиленням державної влади приходить розуміння необхідності визначення меж здійснення суб'єктивних цивільних прав. Природно, що це призвело до втручання держави у приватноправову сферу з метою налагодження нормальних взаємовідносин між власниками та забезпечення правопорядку в цілому⁷.

Підсумком перших законодавчих робіт з виявлення меж належного здійснення суб'єктивного цивільного права стала поява правил, які визначають співвідношення прав та інтересів власників та інших управомочених осіб при використанні своїх прав⁸. Однак з часом стало очевидним, що це аж ніяк не вирішило проблем, що склалися внаслідок здійснення несумлінної поведінки.

Все частіше практика стикалася з випадками, коли зовні дія, що відповідає формальним вимогам до здійснення суб'єктивного цивільного права, насправді не задовольняє жодних інтересів суб'єктів такого права. У зв'язку з цим зазначимо, що правові пам'ятки стародавнього Риму ще не знали терміна «шикана». Внаслідок чого перед римськими юристами виникла нова задача щодо перетворення основних правових положень і моделей, що пов'язані, зокрема, з реалізацією права власності та іншими речовими правами⁹.

Сучасні дослідники, аналізуючи спадщину римської правової думки, обґрунтовано доводять існування заборони на здійснення шикани. В якості ілюстрації прикладів правового регулювання того часу, наводяться випадки, коли марнотратові було заборонено управляти своїм майном або заподіяння шкоди майну власником при його продажу¹⁰. Цікаво також відзначити з позиції сьогодення, що деякі дії, які нині охоплюються поняттям «шикана» у римському праві, такими не були. Римське право допускало можливість здійснення суб'єктивного права, при якому порушувалися б права та інтереси інших осіб. Єдиною умовою такого здійснення була відсутність наміру заподіяти шкоду¹¹.

Підбиваючи деякі підсумки дослідження, можна констатувати, що римляни у своєму розумінні меж здійснення суб'єктивного цивільного права пройшли непростий шлях від надання абсолютної свободи в його реалізації до виявлення типових випадків недобросовісної поведінки та обґрунтованих заборон у випадках намірів нанесення шкоди іншим особам. Власне, намір заподіяти своїми діями шкоду іншій особі став однією з причин законодавчого опису римськими юристами належного використання суб'єктивного права і запровадження цілеспрямованих, особливо, у сфері нерухомого майна, обмежень на його здійснення¹².

Висловлені зауваження, головним чином, стосуються предмета матеріального цивільного права, тим не менш, вони значущі для розуміння загального контексту розвитку доктрини зловживання правом. Питання процедури примусового здійснення права, як ми вже зазначали, хоча і не були невід'ємні від матеріального права, все ж таки отримали певний розвиток у римському праві.

У зв'язку з цим особливе значення для римлян, як, утім, і для всієї спадщини цивілістичної процесуальної думки, мало поняття позову.

За свідченням дослідників, дійсна цінність і логічна завершеність у володінні суб'єктивним правом виражалася в можливості його захисту шляхом пред'явлення позову. Позов був санкціонованим державою засобом захисту порушеного права. Тому не випадково, римське право більшою мірою, ніж будь-яке являло собою систему позовів¹³.

Показово, що вже в римському праві при визначенні процедури розгляду спорів акцентувалася увага на можливих недобросовісних діях учасників спору і методах боротьби з ними. Йшлося в основному про типові випадки безпідставного пред'явлення позову або заперечень проти нього. У цьому плані римські правові пам'ятки згадують такий спосіб боротьби проти зловживань відповідача своїми процесуальними правами і міру його відповідальності, як сплата штрафу у подвійному, порівняно із заявленою позовною вимогою, розмірі. Іноді в якості відповідальності за несумлінну процесуальну поведінку відповідача виступало підписання ним окремого штрафного договору¹⁴.

Треба сказати, що римські юристи в несумлінній поведінці сторін бачили велику проблему та зло, у зв'язку з чим і намагалися контрзаходами протистояти цьому явищу. Звідси й описані у правових пам'ятках того часу згадки про *infamia* (безчестя), яке мало серйозні наслідки для тієї сторони, проти якої воно застосовувалося. При цьому саме у римлян зустрічаємо суворість такого покарання – незважаючи на наявність або відсутність умислу при здійсненні недобросовісних дій, недопущення до виконання публічних функцій осіб, які мають сумнівну репутацію. Для римського суспільства з його поділом на класи мати статус *infamia* – доволі суворе випробування і відповідальність¹⁵.

Для осіб, які подавали безпідставні позови, у стародавніх римлян існували свої налагоджені міри відповідальності та захисту. Насамперед претор на етапі подачі такого позову міг самостійно відмовити у його прийнятті, посилаючись на справедливість або несправедливість заявлених претензій. Таке рішення претора пов'язувалося виключно з його розумінням спірної ситуації¹⁶. Крім названого, міри відповідальності та захисту за зловживання процесуальним правом пред'явлення позову мали як майновий, так і немайновий характер. Так, у разі безпідставного пред'явлення позову до позивача могли бути застосовані наступні санкції: обов'язок складення присяги про сумлінність своєї поведінки і намірів; сплата на користь відповідача штрафу в розмірі суми, що стягується.

Становить також інтерес у світлі аналізу питань, які розглядаються, способи вирішення римськими юристами проблеми сутяжництва як наміру вести судову справу, навіть не дбаючи про дійсність порушення свого права. Римляни вважали, що для усунення даної проблеми достатнім буде зобов'язати такого позивача сплатити одну десяту частину суми позову¹⁷.

Продовжуючи вивчення несумлінної поведінки сторін, необхідно зазначити, що римське право знало й інші форми зловживання процесуальними правами. Зокрема, дослідники звертають увагу на випадки явного перевищення суми позову, пред'явлення позовних вимог у неналежному місці або завчасно до настання законних умов їх подачі¹⁸. Несумлінна процесуальна поведінка могла проявлятися також у формі: процесуальної брехні; свідомо неправомірної вигоди; умисного використання дозволених засобів з метою уповільнення або ускладнення судового провадження¹⁹.

Цікаво зазначити, що римські джерела права, як і сучасні, передбачали можливість і такого зловживання правом, як неявка сторін до суду. Вирішення цієї проблеми римляни бачили в тому, що сторона, яка не з'явилася та яку очікували до полудня, програвала свою справу. Вже трохи пізніше зі зміною форми римського цивільного процесу вводиться заочний розгляд справи, що передбачав можливість перенесення слухання справи і визначення поважності причин такого перенесення²⁰.

Як бачимо, перші уявлення про суб'єктивне цивільне право і межі його здійснення склалися в римському праві і були зумовлені високим для того часу рівнем розвитку правової думки. Визнання неприпустимості здійснення свого суб'єктивного права на шкоду іншим особам у поєднанні з конкретними заходами боротьби з недобросовісною поведінкою ознаменувало собою перший етап розвитку доктрини зловживання суб'єктивними правами²¹.

У продовження авторських міркувань щодо найбільш значущих етапів становлення доктрини і практики зловживання процесуальними правами ми звертаємо свою увагу на період середньовіччя та нового часу. Ці епохи, як відомо, привнесли з собою чимало змін у правову систему.

З розпадом Римської імперії не були втрачені основні напрацювання та досягнення римських юристів у сфері приватного права. Навпаки, вони знаходили широке застосування і в подальшому. Підтвердженням цієї тези є, наприклад, так званий італо-канонічний судовий процес, що виник на території низки європейських держав, переважно, Італії та Німеччини, і характеризується сприйняттям власне римських форм цивільного процесу, в тому числі й конкретних заходів протидії зловживанням правом²².

Крім того, більшість європейських країн не тільки заклало фундамент юридичної освіти на основі досліджень і кодифікацій римського права, а й з успіхом проводило його рецепцію, що стало однією з найважливіших віх у розвитку цивільного законодавства в глобальному контексті його розгляду. Досі не втратили своєї актуальності і вивчаються в порівняльно-правовому та історичному зрізах наукового аналізу Цивільний кодекс Франції часів Наполеона, а також Цивільні Уложення Австрії і Пруссії та ряду інших країн романо-германської правової сім'ї.

Показово, що в законодавстві цього періоду можна знайти також згадку про заборону шикани, тобто дії, що формально відповідають правовим приписам, але проводяться виключно з метою заподіяння шкоди. Так, у німецькому Ландріхті кінця XVIII ст. хоча і йдеться в більшості випадків про права і привілеї адміністративного характеру, тим не менш, міститься вказівка на заборону таких дій власника, які спрямовані на виникнення несприятливих наслідків у інших осіб. Не розкриваючи самого поняття «зловживання правом», німецький законодавець того періоду встановив відповідальність за здійснення недобросовісної поведінки – позбавлення права користування наданими привілеями.

З плином часу це положення було уточнено, і вже в Цивільному Уложенні об'єднаної Німеччини зустрічаємо правила про неприпустимість здійснення права, що має єдиною метою заподіяти шкоду іншій особі, а також про обов'язок винної особи відшкодувати шкоду, заподіяну своїми умисними і недобросовісними діями²³.

Цікава постановка і вирішення проблеми меж здійснення суб'єктивного права у Франції. Перші спроби правового визначення меж поведінки власника були зроблені в ході підготовки Декларації прав людини і громадянина. У ст. 4 цієї Декларації говорилося про свободу як можливість робити все, що не завдає шкоди іншій особі, здійснення природних прав людини обмежено лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства користування цими ж правами. Такі межі, на думку авторів Декларації, повинні встановлюватися виключно законом.

У цивільному законодавстві Франції, на відміну від інших країн, не було прямого згадування терміна «зловживання правом». При цьому судова практика у своїх рішеннях виходила з того постулату, що кожне суб'єктивне право повинно знаходити своє природне обмеження у відповідних правах інших осіб. Вторгнення у сферу здійснення суб'єктивного права неминує призводити до труднощів його використання, тобто зловживання правом. Наслідками такої поведінки є обов'язок особи відшкодувати іншій стороні заподіяну шкоду.

Власне, судова практика, заповнюючи прогалини цивільного законодавства щодо нормативного визначення поняття «зловживання правом», зіграла вирішальну роль у формуванні принципу неприпустимості зловживання правом. У випадках, коли особа виходила за межі належного здійснення суб'єктивного права, суди правомірно застосовували санкції статей Цивільного кодексу Наполеона і зобов'язували винну особу відшкодувати заподіяну своїми діями шкоду іншій особі. ЦК Франції передбачав, що кожна особа відповідає за шкоду, заподіяну своїми умисними або необережними діями, а також внаслідок недбалого поводження.

Прикметно, що принцип неприпустимості зловживання правом широко застосовувався французькими судами. Він не був обмежений лише сферою майнових інтересів, а поширював презумпцію сумлінної поведінки і на сімейні відносини, немайнові права громадян, а також на можливість здійснення прав у судовому процесі²⁴.

У розглянутий період відбувалося і інституційне становлення правової системи Англії. Показовим є той факт, що загальні соціально-економічні умови розвитку в Європі призвели до формування відмінних один від одного правових систем. На європейському континенті Англія стала єдиною державою, характерною рисою якої стала головна роль прецеденту. Зрештою, саме значне поширення прецедентів викристалізувало основні положення доктрини права справедливості, що стало одним із головних надбань англійської правової системи.

Думається, що це був природний для того часу хід речей. Англійські судді були змушені в силу суворо процедурного характеру англійського судового процесу і загального права і, як наслідок, обмежених правових можливостей впливу на сторони, вирішувати спірні справи не інакше, як на підставі справедливості, моралі й совісті²⁵. Право справедливості не тільки гармонійно доповнювало англійське прецедентне право, а й було свого роду механізмом боротьби з недобросовісним здійсненням суб'єктивних прав, у тому числі і зловмисною поведінкою в сфері цивільного судочинства²⁶.

Висловлені тези мають пряме відношення і до осмислення проблеми зловживання процесуальними правами. Підсумки більш ніж столітнього пошуку оптимальної форми цивільного судочинства привели в Європі спочатку до створення ліберальної, а трохи пізніше, і соціальної моделі здійснення цивільної процесуальної діяльності. На противагу ліберальному цивільному процесу, з його абсолютною автономією прав сторін, стала формуватися конструкція процесу, для якої інтереси правопорядку є головною цінністю процесу. Ф. Кляйн, який став у Європі ідеологом соціального цивільного процесу, звертав увагу на порочність і помилковість такого дозволу поведінки сторін, яке веде до зловживання правом²⁷. На його думку, необхідно обмежувати свободу вибору сторонами своєї поведінки і не допускати можливість прояву ними будь-якої недобросовісності у ході судового процесу²⁸.

Цивільне процесуальне законодавство Німеччини, слідом за цивільним законодавством, сприйняло основні тези та положення, зв'язані з проблемою зловживання правом. Вирішення даної проблеми в цивільному судочинстві вбачалося у використанні такої категорії моралі, як «сумлінність» в якості головного критерію належного здійснення цивільних процесуальних прав, а також конструкції законного інтересу як загальної передумови права на пред'явлення позову²⁹.

Цивільний процес Франції також зіткнувся з необхідністю пошуку ефективних механізмів протидії зловживання цивільними процесуальними правами. Розуміючи можливу широку сферу зловживання правом, починаючи від затягування судового процесу до неправомірних прийомів його ведення, французький законодавець передбачив деякі засоби боротьби зі зловмисними та шкідливими процесуальними діями. Грошові штрафи і обов'язок відшкодування заподіяної шкоди стали основними механізмами впливу на недобросовісну поведінку учасників процесу.

Таким чином, в аналізовані періоди продовжився пошук найбільш ефективних засобів боротьби зі зловживання правом, але вже на новому витку розвитку правової системи європейських держав і успішної рецепції ними римського права. Цивільне процесуальне законодавство Німеччини, Франції та Англії, сприйнявши римську тезу щодо недопущення неправомірного здійснення суб'єктивного права, продемонструвало основні підходи до можливого вирішення проблеми зловживання цивільними процесуальними правами.

¹ Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1972. С. 11.

² Там само. С. 11, 23.

³ Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. Москва: Волтерс Клувер, 2007. С. 97.

⁴ Римское частное право / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. Москва: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. С. 53.

⁵ Аболонин В.О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 8–10.

⁶ Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. Москва: Волтерс Клувер, 2007. С. 97.

⁷ Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. Москва: Волтерс Клувер, 2007. С. 98–99.

⁸ Там само. С. 100.

⁹ Там само. С. 100–101.

¹⁰ Римское частное право / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. Москва: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. С. 53; Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1972. С. 24; Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. Москва: Волтерс Клувер, 2007. С. 101.

¹¹ Хвостов В.М. Система римского права. Москва: Спарк, 1996. С. 230.

¹² Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. Москва: Волтерс Клувер, 2007. С. 103–104.

¹³ Римское частное право / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. Москва: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. С. 59.

¹⁴ Римское частное право / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. Москва: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. С. 87.

- ¹⁵ Там само. С. 88, 126.
- ¹⁶ Підпригора О.А., Харитонов С.О. Римське право. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 120.
- ¹⁷ Римское частное право / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. Москва: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. С. 88–89.
- ¹⁸ Волков А.В. Злоупотребление гражданскими правами: проблемы теории и практики. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 21.
- ¹⁹ Аболонин В.О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 12.
- ²⁰ Римское частное право / под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. Москва: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. С. 72–74.
- ²¹ Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Київ: КНТ, 2008. С. 77, 87.
- ²² Аболонин В.О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 15–16.
- ²³ Волков А.В. Злоупотребление гражданскими правами: проблемы теории и практики. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 24–25, 28.
- ²⁴ Волков А.В. Злоупотребление гражданскими правами: проблемы теории и практики. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 39.
- ²⁵ Давид Р. Основные правовые системы современности. Москва: Прогресс, 1981. С. 286.
- ²⁶ Волков А.В. Злоупотребление гражданскими правами: проблемы теории и практики. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 42.
- ²⁷ Грель Я.В. Злоупотребления сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Новосибирск, 2006. С. 5.
- ²⁸ Аболонин В.О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 27.
- ²⁹ Аболонин В.О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2008. С. 14.

Резюме

Курило М.П., Кузьменко К.О. Деякі аспекти історичного розвитку зловживання правом у цивільному судочинстві.

Стаття присвячена дослідженню окремих періодів розвитку зловживання правом в цивільному судочинстві. Зазначається, що перші згадування щодо зловживання правом і його наслідків для правопорядку загалом, а також прообрази відповідальності за їхнє вчинення можна знайти вже в давніх пам'ятках римського права. Обґрунтовується, що римляни в своєму розумінні меж здійснення суб'єктивного права пройшли шлях від надання абсолютної свободи в його реалізації до виявлення типових випадків недобросовісної поведінки і обґрунтованих заборон у разі виявлення намірів нанесення шкоди іншим особам.

Показово, що вже в римському праві при визначенні процедури розгляду спорів акцентувалася увага на можливих недобросовісних діях учасників спору і методах боротьби з ними. Йшлося в основному про типові випадки безпідставного пред'явлення позову або заперечень проти нього.

У роботі вказується, що цивільне процесуальне законодавство Німеччини, Франції та Англії, сприйнявши римську тезу щодо недопущення неправомірного здійснення суб'єктивного права, продемонструвало основні підходи до можливого вирішення проблеми зловживання цивільними процесуальними правами.

Ключові слова: зловживання правом, позов, шикана, недобросовісна поведінка, заходи відповідальності, рецепція римського права.

Резюме

Курило Н.П., Кузьменко К.А. Некоторые аспекты исторического развития злоупотребления правом в гражданском судопроизводстве.

Статья посвящена исследованию отдельных периодов развития злоупотребления правом в гражданском судопроизводстве. Отмечается, что первые упоминания о злоупотреблении правом и его последствиях для правопорядка в целом, а также прообразы ответственности за их совершение можно найти уже в древних памятниках римского права. Обосновывается, что римляне в своем понимании границ осуществления субъективного права прошли путь от придания абсолютной свободы в его реализации до выявления типичных случаев недобросовестного поведения и обоснованных запретов в случаях намерений нанесения вреда другим лицам.

Показательно, что уже в римском праве при определении процедуры рассмотрения споров акцентировалось внимание на возможных недобросовестных действиях участников тяжбы и методах борьбы с ними. Речь шла в основном о типичных случаях безосновательного предъявления иска или возражений против него.

В работе указывается, что гражданское процессуальное законодательство Германии, Франции и Англии, восприняв римский тезис о недопущении неправомерного осуществления субъективного права, продемонстрировало основные подходы к возможному решению проблемы злоупотребления гражданскими процессуальными правами.

Ключевые слова: злоупотребление правом, иск, шикана, недобросовестное поведение, меры ответственности, рецепция римского права.

Summary

Mykola Kurylo, Krystyna Kuzmenko. Some aspects of the historical development of abuse of right in civil proceedings.

The article is the study of certain periods of the development of abuse of right in civil proceedings. It is noted that one can find the first references to the abuse of right and its consequences for the legal order as a whole, as well as prototypes of liability for its commission, in the ancient documents of Roman law.

It is substantiated that the Romans, in their understanding of the limits of the exercise of subjective rights, worked the way up from giving absolute freedom in its exercise to identifying typical cases of unfair behavior and reasonably prohibiting it in case of intentions to cause harm to others. Actually, the intentions to cause harm to another person by one's actions became one of the reasons for the legislative description by Roman lawyers of the proper use of subjective right and the introduction of targeted restrictions on its exercise, especially in the field of real estate.

The abovesaid is mainly related to the subject of material civil law, however, it also matters for understanding the general context of the development of the doctrine of abuse of right. The issues of the procedure for the enforcement of law, though not separated from material law, were slightly developed in Roman law. In this regard, the concept of a lawsuit was of particular importance to the Romans.

It is significant that even in Roman law, when determining the procedure for adjudicating disputes, special attention was drawn to the possible unfair actions of the litigation parties and methods of dealing with such actions. It was mainly about typical cases of filing a case without merit or objecting to it.

The study indicates that in spite of the collapse of the Roman Empire, the main developments and achievements of Roman lawyers in the field of private law were not lost. On the contrary, later they came into widespread use. The evidence of it is, for example, the so-called Italian canonical trial.

According to some researches, in the legislation of this period, one can also find the reference to the prohibition of chicanery, that is actions formally meeting legal requirements, but carried out solely for the purpose of causing harm.

It is proved that the search for the most effective means of dealing with the abuse of right continued at a new stage in the development of the legal system of European states and owing to their successful reception of Roman law. The civil procedural legislation of Germany, France and England, having adopted the Roman idea on preventing the unlawful exercise of subjective right, demonstrated the main approaches to a possible solution to the problem of abuse of civil procedural rights.

Key words: abuse of right, lawsuit, chicanery, unfair conduct, liability, reception of Roman law.

DOI: 10.36695/2219-5521.4.2020.40

УДК 347.91

І.О. БУТ

*Ілля Олександрович Бут, кандидат юридичних наук, доцент Національного університету «Одеська юридична академія»**

ORCID: 0000-0001-7887-3504

ВИКОРИСТАННЯ СТАНДАРТУ ДОКАЗУВАННЯ «БАЛАНС ЙМОВІРНОСТЕЙ» У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Постановка проблеми. Питання дослідження стандартів доказування є наріжним для процесуальних галузей права, оскільки саме від характеру правовідносин залежить застосування того чи іншого стандарту. Дослідженням процесу доказування, стандартів доказування та їх розмежування присвячені окремі роботи І.В. Андропова, С.В. Будиліна, А.С. Степаненка, однак найбільш повно категорію стандартів доказування розроблено у науці кримінального процесуального права – зокрема, щодо стандарту доказування «поза розумним сумнівом» (це питання досліджували у своїх працях А.М. Безносьок, В.А. Бігун, В.В. Вапнярчук, Х.Р. Слюсарчук, М.Є. Шумило та ін.). Певним чином це можна пояснити тим, що Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 17 відсилає до такої складової презумпції невинуватості, як доведення стороною обвинувачення винуватості особи поза розумним сумнівом. Натомість цивільне процесуальне законодавство не містить відсилок до стандартів доказування, використовуючи концепцію внутрішнього переконання судді. Все це зумовлює наявність невирішеної проблеми щодо можливості застосування у цивільному судочинстві стандартів доказування за відсутності прямого посилання на них у цивільному процесуальному законодавстві.

Метою статті є надання характеристики стандарту доказування «баланс ймовірностей» у контексті національної судової практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція внутрішнього переконання судді як певного камертону при оцінці доказів була успадкована вітчизняним цивільним процесуальним законодавством: її витоки простежуються ще з часів Римської імперії, поступово вона була рецепційована більшістю європейських країн та знайшла своє відображення і в сучасних європейських процесуальних кодексах. Цивільний процесуальний кодекс ФРН у § 286 закріплює можливість вирішення судом за своїм переконанням дійсність чи недійсність фактичного твердження, причому суд зв'язаний жорсткими правилами доказування лише у випадках, визначених законом. Стаття 67 ЦПК РФ схожа за змістом на ст. 89 ЦПК України та закріплює правило оцінки доказів судом за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Стаття 232 ЦПК Естонії вказує, що суд, керуючись законом, оцінює всі докази всебічно, повністю і об'єктивно і приймає за своїм внутрішнім пере-

© І.О. Бут, 2020

* *Illia But, Ph.D. in Law, Associate Professor of National University «Odesa Law Academy»*